

Karl Marx, *Das Kapital*, Yöntem Sorunu ve Rasyonalite¹

Dođan Göçmen

Karl Marx, Marksizm ve Felsefe

Karl Marx'ın bir filozof olmadığı, Marksizmin bir felsefe olmadığı oldukça yaygın bir kanıdır. Yirminci yüzyılda yaşanan politik kavgalar nedeniyle Marx'ın işletmiş olduğu felsefe kuramı basit bir şekilde günlük politikaya indirgenmiştir. Fakat bu elbette büyük bir önyargıdır. Yeterince incelenmeden, üzerinde çok fazla düşünülmeden, böyle bir yargıya varmak için gerekli karar verici önkoşullar yerine getirilmeden çok çabuk oluşmuş olan bir yargıdır bu. Felsefe tarihi böyle haksızlıklarla doludur. Epikuros, Thomas Hobbes, Spinoza, Aristoteles, Hegel... Marx da tüm kendine has orijinal düşünceleri olan filozoflar gibi bundan payını almalydı tabi. Doğrudan ana akım bilim ve felsefe anlayışının içinde bir yer hedefleyip, düşünceyi, anlayışı ve sonuçları ona göre dizmek ve bilimi ve felsefeyi araçsallaştırıp basit bir şekilde meslek icabı yapmak yerine gerçeğe dair görüş ve düşünceler ne ise bunların dürüstçe olduğu gibi ortaya konması durumunda herkesin başına kaçınılmaz olarak geliyor bu. Felsefe ve bilimler tarihi bu konuda sayısız örneklerle doludur. Felsefede ve bilimlerde ilerleme şimdiye kadar bu şekilde olmuştur.

Epikuros'a itibarı bin beş yüz yıl sonra Yeniçağla birlikte ancak yavaş yavaş ve üstü kapalı bir şekilde yeniden iade edilmeye başlanmıştır. Hakkında kilise tarafından yürütülen bin beş yüz yıllık kara propaganda nedeniyle insanlar Epikuros'tan sahiplendikleri düşünceleri bile saklayarak ifade eder olmuştur. Epikurosçuluğun ilkesel karşı akımı olan Stoacılar bile Epikuros'u bu kadar ötekileştirmemiştir. Aksine yeri geldiğinde ondan beslenmekten çekinmemişlerdir. Modern filozoflardan René Descartes en az Pierre Gassendi kadar Epikurosçudur. Bunu ancak son büyük eseri olan *Ruhun İhtirasları*'nda tutkuların insanın doğasına zararlı olmadığını belirterek, yani eleştirel kalmak koşuluyla tutkulara karşı olumlu bir tavır sergileyerek ancak dolaylı bir şekilde belli eder.

Diğer taraftan öğretileri Epikurosçu çizgide olanlar bile bunu açıkça kabul etmekten kaçınırlar. On yedinci yüzyılda Thomas Hobbes Epikurosçu çizgisinin adını koymaktan ne kadar kaçınırsa, on sekizinci yüzyılda da Adam Smith Epikurosçuluğunu o kadar gizler. Immanuel Kant bile *Genel Doğa Tarihi ve Gök Kuramı*'nda ortaya koyduğu tezinin Epikuros'un felsefi ilkelerine, yani maddeciliğe dayanıyor olduğu gerçeğini açıklama gereği duyar. Bir dünya bilgisi, yani filozof olarak, diğer bir deyişle *aziz* olmayan birisi olarak, Epikuros'un ilkelerine dayanarak evreni açıklamaya girişmek "inancı her ne kadar ayaklar altına alıyor" gibi görünse de aslında "tanrısal

¹ Bu yazı "Hece" dergisinin 38. Karl Marx özel sayısında yayınlanmıştır (sayı: 270/271/272; Haziran/ Temmuz/ Ağustos 2019; sayfa: 250-265).

hükümete, onu ışıklandırmak için aydın bir ışık uzatır”.² Fakat filozofun itibarı bugüne kadar tam olarak iade edilememiştir. O kadar güçlüdür kilisenin itibarsızlaştırıcı kara propagandası. Etkisini ne yazık ki bugüne kadar sürdürmektedir, çünkü dünya çapında akademiya bu konuda sıkça ‘tarih tekerrürden ibarettir’ dercesine kulaktan dolma ve ezberden ibaret olan tekrarlanmaktadır.

Daha on yedinci yüzyılda Thomasso Campanella gibi filozoflar Demokritosçuluk yaptığı gerekçesiyle suçlanabilmiştir. Diğer bir deyişle on yedinci yüzyılda Demokritosçu olmak veya Demokritos gibi düşünmek bir suç olarak görülüyordu. Toplum tarihi bu konuda henüz kalıcı bir karar üretememiştir. Dolayısıyla bugün hala daha çok gizlice devam eden suçlama pekâlâ yeniden açıkça dile getirilebilir –ki bunun çok güçlü bir ön habercisi sayılabilecek gelişmeler yaşanıyor dünyada. Sanki insanlık yeniden hızla Ortaçağa gömülmektedir. Thomas Hobbes, on yedinci yüzyılın ortalarından beri kilisenin sistematik olarak yürüttüğü kampanya sonucu bugüne kadar hala “kara canavar” muamelesi görmektedir ve itibarı ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Crawford Brough Macpherson tarafından yapılan özveri dolu çalışmalarla yeniden iade edilmeye başlanmıştır. Oxford profesörlerinden Bernard Gert’in konuya dair tartışmaları ve ortaya koyduğu eserleri böyle bir çabanın ürünüdür. Bu filozofların Hobbes hakkında ileri sürdükleri düşüncelerinin doğruluğu veya yanlışlığından ziyade onu bilimci, filozof ve toplumu akıl ve barış ilkesi üzerine temellendirmeye çalışan bir filozof olarak yorumlamış olmalarıdır önemli ve anlamlı olan.

Aynı şekilde Spinozacılığın bir suç sayıldığı yeterince biliniyor. Toplum tarihi bu konuda da kalıcı bir karar üretememiştir. Sevinçle belirtmek gerekir ki, Spinoza bugün, şüpheyile karşılanırsa ve izlense de, büyük bir çekinceye ve korkuya kapılmadan çalışılabilen bir filozoftur. Hegel hakkında suçlamalar sürekli yenilenmektedir. Karl Popper’in, Hegel’in bir Nazizmi hazırlayan ‘faşist’ olduğuna dair uydurduğu mitos, yirminci yüzyılda yapılan akademik ahlak ve bilimsel etik bakımından son derece titiz çalışmalara karşın etkisini hala sürdürmektedir. Yapmış olduğu devasa bilimsel çalışmanın ve bu söylenenlerin ışığında düşününce, Marx’ın bu ‘koroya’ dâhil edilmesinin son derece “doğal” olduğunu belirtmek gerekir.

Fakat bir Anadolu halk deyişinde “yiğidi öldür, hakkını yeme” denir. Marx’ın doktora unvanını antik Yunan filozoflarından Demokritos ve Epikuros’un doğa felsefeleri üzerine tamamladığı bir tez ile aldığı ve doktora danışmanının Hegel’in en ünlü öğrencilerinden Eduard Gans olduğu bir tarafa; unutulmamalıdır ki, yalnızca *Das Kapital* bile kendi başına büyük bir felsefi düşünme ve tasarım gerektiren entelektüel bir eserdir. Bunu Marx’ın hasımları ve takipçileri aynı zamanda kabul eder. Hasımları eserini basit bir şekilde soyut bir fantezi ürünü olarak sunsalar da, sadece *Das Kapital*’i tasarlamış olmak bile Marx’ın başlı başına büyük bir filozof olduğunu kanıtlamıştır. *Das Kapital* devasa bir eserdir. Müthiş bir estetik yanı da olan *Das Kapital*, aynı zamanda modern toplumsal varlığın ontolojisine dair büyük felsefi bir kurgusudur da.

Bir toplumsal formasyonu bir eserde incelemek ve eleştiri konusu yapmak için, yöntemsel ilkelerin yanında inceleme konusu yapılan nesneye dair özgün bir bakış açısına sahip olunması gerekir. Buna ancak sağlam bir dünya görüşüne sahip olunursa ulaşılabilir, çünkü “dünya görüşü” kavramı tikel bir nesneye dair edinilen bakış açısı ile kıyaslandığında, bu bir toplumsal formasyon

² Kant, I., *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels oder Versuch von der Verfassung und den mechanischen Ursprünge des ganzen Weltgebändes nach Newtonischen Grundsätzen abgehandelt*, yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M., 1991, s. 228.

bile olsa, çok daha kapsamlı bir kavramdır. Marx, bilindiği gibi, *Das Kapital* yayınlandıktan sonra, bazı işadamları ve tüccarlar tarafından okunup beğenilmiş olmasından memnurluk duymuştur. Zira Marx'ın amacı, kendisine sıkça atfedildiğinin tersine ucuz “partizanlık” yapmak değildir. Aksine onun amacı her şeyden önce tüm toplumu aydınlatmaktır. *Das Kapital*'in birinci cildinin birinci baskısına yazdığı “Önsöz”de Marx şöyle diyor:

“Bir ulus bir başka ulustan öğrenmelidir ve öğrenebilir. Bir toplum kendi hareketinin doğa yasalarının izini yakalamış olsa bile -ve bu eserin son nihai amacı, modern toplumun ekonomik hareket yasalarını açığa çıkarmaktır-, o toplum doğal gelişim aşamalarının üzerinden ne atlayıp geçebilir ne de onları yok sayabilir. Fakat toplum doğum sancılarını kısaltabilir ve hafifletebilir.”³

İncelemenin sonucunun bir eserde ortaya konabilmesi için belli bir mantığa dayanması gerekir. Bu, ortaya konacak olan tezin iç bütünlüğünü ve iç tutarlılığını sağlamak için olmazsa olmaz olan türünden bir önkoşuldur. Tek başına bunlar bile devasa kuramsal çabalar sonucu elde edilebilecek niteliklerdir. Kaldı ki Marx *Das Kapital*'de kapitalist üretim tarzını sadece incelemek istememektedir, eserinin alt başlığından da görüleceği gibi onu aynı zamanda ilkesel olarak eleştirmek istemektedir. Bu, belli bir eleştiri kuramına sahip olmayı şart koşar –ki Marx, bilindiği gibi, içkin bir eleştiri kuramı ile çalışmaktadır.

Marx'ın filozof ve Marksizmin bir felsefe olup olmadığına dair bu kısa ön düşünme bile yazının girişinde işaret edilen yaygın kanının, yani Marx'ın bir filozof ve Marksizmin bir felsefe olmadığına dair genel kanının büyük bir önyargı olduğunu göstermeye yeterlidir. Öyleyse bu çalışmada yanıtlamaya çalışılan büyük soru ve bu çalışmanın konusu, Marx'ın *Das Kapital*'de doğrudan uygulayarak temellendirmiş olduğu felsefi kuramın nasıl bir felsefi kuram olduğu, işletmiş olduğu rasyonalitenin nasıl bir rasyonalite olduğu sorularıyla ilgilidir.

***Das Kapital*'in Yazılmasının Başlıca Nedeni**

Marx'ın *Das Kapital*'de felsefeyi uygulayış tarzından hareketle, orada uygulamış olduğu felsefeye, Antonio Gramsci'nin tabiriyle “praksis felsefesi”⁴ (*filosofia della praxis*) dendiği biliniyor. *Das Kapital*'in üç cilt olarak tasarlanmış olması, Alman felsefesinde Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde yargının mantıksal biçimleri çerçevesinde Aristoteles'ten hareketle yeniden tanımladığı “genel”, “tikel” ve “tekil” kavramlarına denk gelmektedir.⁵ Ontolojik açıdan bu tasarım “öz” (*Wesen*), “görünüm” (*Erscheinung*) ve yanılısama anlamında “görünüş” (*Schein*) kavramına denk gelmektedir. Marx elbette kavramların Klasik Alman Felsefesi geleneği içinde Hegelci felsefede almış oldukları son biçim ve içerikten hareket etmektedir. Mantık kuramının Kant'tan Hegel'e ilerleyişi, onun formel mantıktan içeriksel mantığa dönüşümüdür aynı zamanda. Dolayısıyla bu yöntemsel yaklaşımın kökleri Kant'a ve Kant üzerinden Aristoteles'e kadar gerilere gitmektedir.

Fakat Marx bilimsel çalışma tarzını bir fizikçinin, yani bir bilimcinin çalışma yöntemiyle karşılaştırarak kendisinin *Das Kapital*'de “kapitalist üretim tarzını ve ona tekabül eden üretim ve

³ Marx, K., *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.1, Marx-Engels-Werke, c. 23 içinde, Dietz Verlag, Berlin, 1988, s. 15-16 (Türkçe için bkz.: Marx, K., *Kapital*, c. 1, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 2011, s.18).

⁴ Gramsci, A., *Gefängnishefte*, c. 6, yay. Wolfgang Fritz Haug, Argument-Verlag, Berlin, 1994.

⁵ Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft*, c. 1, *Werkausgabe*, c. 3 içinde, yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M., 1974, s. 111.

paylaşım ilişkilerini” incelediğini belirtiyor.⁶ Burada söz konusu olan “üretim ve paylaşım ilişkileri” kavramı, yani *Das Kapital*’de inceleme konusu yapılan nesnenin ne olduğunu hemen aşağıda başka bir açıdan daha yakından tanımlıyor. Buna göre *Das Kapital*’de incelenen “kapitalist üretimin doğa” yasalarıdır.⁷ Diğer bir deyişle Marx’ın bu eserinde masaya yatırılan, kapitalist üretim tarzına hâkim olan, kapitalist üretim tarzını hareket ettiren yasaların kendileridir, bu yasaların az veya çok gelişmişliği, farklı görünüş tarzları değildir. Öyleyse, *Das Kapital*’de sergilenerek derlenip ortaya konan kapitalist üretim tarzının özüdür, aslında olan anlamıdır. Diğer bir deyişle Marx *Das Kapital*’de Kant’ın bilinemez dediği *kendinde-şeyin* kapitalist üretim tarzı bağlamında nasıl bilinebileceğini göstermektedir. Bilindiği gibi Kant ontolojik düzlemde öz ve görünüm arasında ayırım yapar ve özün, yani *kandinde-şeyin* varlığında ısrar etse de onun bilinemeyeceğinden hareket eder. Hegel *Mantık Bilimi* adlı eserinde *kendinde-şeyin* mantıksal olarak bilinmek zorunda olduğunu gösterir ve görünenin aslında özün görünmesi olduğunu, dolayısıyla görünenin bilinmesinin aslında aynı zamanda özün görünmesi olduğunu ileri sürer. Marx, Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi*’nde öz ve görünüm ilişkisine dair ortaya attığı soruların ve onun Hegel’in *Mantık Bilimi*’nde geliştirdiği teorik çözümün ışığında sorunun tarihsel toplumsal bir formasyonun/şekillenim bağlamında nasıl ele alınabileceğini ve nasıl çözülebileceğini göstermektedir. Felsefi bir problemin ve bilginin pratik uygulama ile nasıl birikip zenginleştiğini görmek için Marx’ın ilgili çözümlerine dikkatli bakmak gerekmektedir. Basit bir örnek verecek olursak; Marx *Das Kapital*’in ilk bölümünün hemen birinci paragrafında “(k)apitalist üretim tarzının hâkim olduğu toplumlarda zenginlik bir ‘devasa meta yığılması’ olarak görünür (*erscheint*)”⁸ diyor. Bu belirlemede kullanılan “*erscheint*” sözcüğü Almanca “*erscheinen*” fiilinden türetilmiştir ve Klasik Alman Felsefesinin en temel kavramlarından olan “*Erscheinung*” kavramına işaret eder. Kavramın burada işleyişi bize hemen Hegel’in *Mantık Bilimi*’ni hatırlatır. Zira eserinin ilerleyen bölümlerinde, Marx, bu devasa maddi zenginliğin sonra nasıl maddi ve manevi yoksulluk yarattığını ve bunun nasıl bir entelektüel sığılğa sebep olduğunu gösterecektir. Öyleyse görünüş bir taraftan gerçekten gerçek olana göndermektedir. Görünen gerçekten maddi bir zenginliktir. Fakat bu zenginlik aynı zamanda yalnızca görünüşte zenginliktir, çünkü bu zenginlik aynı zamanda hem maddi hem de manevi yoksulluk yaratmaktadır. Öyleyse, kapitalist üretim tarzında öz baskılandığı için, öz kendisini özgürce sunamadığı için, yani maddi-üretim amacı olan zenginlik veya bolluk üretimi kendisine gerçeklik kazandıramadığı için görünüşte olan zenginlik her durumda öze göndermiyor, onu ancak çarpık bir biçimde gösteriyor.

Marx’ın bu çabası bir toplumsal formasyonu bir eserde inceleme konusu yapmak anlamına gelmektedir. Bu eser doğrudan tamamlanamamış olsa bile, onun bu konuda başarısız olmadığını hemen herkes kabul etmektedir. Peki, bir toplumsal tarihsel formu bir eserde ortaya koymak, kapitalist toplum gibi tarihsel bir toplumsal formasyonu *Das Kapital* gibi bir eserde inceleme konusu yapmak ne anlama gelmektedir?⁹ Marx bu eseriyle neyi gerçekleştirmek istemektedir?

⁶ Burada “paylaşım ilişkileri” olarak çevirdiğim Almanca kavram “*Verkehrsverhältnisse*” kavramıdır. Bu kavram, üretilen ürünün veya metanın toplumsal ilişkiler içinde hareketi merkeze konursa pekâlâ “dolaşım ilişkileri” olarak çevrilebilir. Fakat kanımca burada söz konusu olan veya vurgu yapılan, üretim ilişkileri karşında ve onların tamamlayıcısı olarak bölüşüm ve paylaşım ilişkileridir. (Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.1, s. 12 (Türkçe için bkz.: Marx, *Kapital*, c. 1, s.16))

⁷ Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.1, s. 12 (Türkçe için bkz.: Marx, *Kapital*, c. 1, s. 16).

⁸ Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.1, s. 49 (Türkçe için bkz.: Marx, *Kapital*, c. 1, s. 47).

⁹ *Das Kapital* pekâlâ Hegel’in *Hukuk Felsefesi*’nin “Önsöz”ünde yapmış olduğu “Akla uygun olan her ne ise, gerçektir; ve gerçek olan her ne ise, akla uygundur” belirlemesinin kanıtı olarak okunabilir. Zira *Das Kapital*’de tarihsel olarak zorunlu olan, tarihsel olarak ortaya çıkmış ve kendisini bir dünya sistemi olarak kummuş olan; bu bakımdan tarihsel

Marx, *Das Kapital*'de insanlığa bir ayna tutmak istemektedir. İnsanlığı içinde bulunduğu insanlık hali hakkında bilgilendirmek ve aydınlatmak istemektedir. Böylelikle insanlık içinde bulunduğu durumun farkında olacak, durumuna ilişkin bir bilinç ve dolayısıyla bu durumda bulunan kendisine ilişkin bir öz bilinç geliştirebilecektir. Bu insanlığı içinde bulunduğu durumda bilinçli ve öz bilinçli aktif özne olabilmesinin teorik koşullarını sağlayacaktır.

***Das Kapital*'in Bütünlüklü Kurgusu**

Marx *Das Kapital*'de modern insanlığın ontolojik halini yapılarıyla ve ilişkileriyle, süreçleriyle ve Klasik Alman Felsefesinde kurgulandığı şekliyle ontolojik katmanlarıyla ve fenomenolojik boyutlarıyla bir bütün olarak ortaya koymaktadır. *Das Kapital* dört cilt olarak planlanmıştır, fakat ilk üç cildi aslında kapitalist üretim tarzını incelemektedir. Dördüncü cilt daha çok artı-değer teorilerine ayrılmıştır. Planlanan dört cildin ilkinde önce modern çağda toplumsal varlığın derin ontolojisi ortaya konmaktadır. Ne yazık ki yayınlaması kendisine nasip olmayan eserinin üçüncü cildinin “Maliyet Fiyatı ve Kâr” başlığını taşıyan ilk bölümünün hemen ilk paragrafında eserinin üç cildinin teker teker içeriğini ve birbiriyle olan ilişkisini yakından belirliyor. *Das Kapital*'in birinci cildinde “özünü itibarıyla alındığında kapitalist üretim sürecinin sunduğu görünüm (Erscheinungen), onda (üretim sürecinde -DG) bu aşamada ona yabancı koşulların yaratabileceği tüm ikincil etkilerden soyutlayarak onu dolaysız üretim süreci olarak incelenmiştir.”¹⁰ Marx burada modern toplumun ontolojisinin en derininde yatan üretim sürecini, ona yabancı süreçlerin örneğin sermayenin dolaşım sürecinin etkisi gibi dışsal etkilerden soyutlama yöntemiyle arındırarak ele aldığını belirtiyor. Bu bize özü, yani üretim sürecini, eş deyişle toplum ontolojisinin en temelinde olanı katışıksız, diğer bir deyişle en saf bir biçimde gösterecektir. Eş deyişle *Das Kapital*'in birinci cildinde modern toplumun üretim süreçleri incelenmektedir, üretim sürecine üretim süreci olarak bakılmaktadır.

Buna göre üretim süreçleri, modern toplumun ontolojisinin en temelinde yatan ve insanların iradelerinden, arzularından, hatta hayallerinden bile bağımsız, zorunlu olarak belli bir tarihselliğe denk gelen üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyine göre ilişkilendikleri maddi üretim süreçleridir. Marx'ın *Das Kapital*'in birinci cildinde üretim ilişkilerini ve üretim sürecini ortaya koyarken süreçlere ve ilişkilere içkin olan özneleri iradelerinden bağımsız, neredeyse ‘makine’ gibi işleyen varlıklar veya ‘otomatik özneler’ olarak betimlediğinden şikâyetçi olunur. Marx bu nedenle ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Betimlemede süreçlere ve ilişkilere içkin olan öznelerin bu şekilde yansıtılmasının nedeni, belirtilen bu yöntemsel yaklaşımdır. Burada Marx, bir yerde, konusunun iyi ve tam anlaşılması için meseleyi yapay bir şekilde “abartan” bir nevi bir sanatçı gibi çalışmaktadır. Zira insanlar elbette otomat değildirler ve üretim alanında da insanlar hep hareket halindedirler ve capcanlıdır. İş ve üretim iyi örgütlenirse, örneğin bir sanat eseri gibi bir haz nesnesine bile dönüşebilir ve *Das Kapital*'in amaçlarından birisi bunun mümkün olduğunu göstermektir.

olarak gerekliliğini ve kaçınılmazlığını, bu nedenle de tarihsel bir perspektifte akla uygunluğunu kanıtlamış olan tarihsel toplumsal bir sistemin incelenmesi söz konusudur. Her tarihsel sistem gibi elbette kapitalist üretim tarzının da tarihsel sınırları vardır. İşte, *Das Kapital*'de aynı zamanda tarihsel perspektifte pekâlâ akla uygun olan toplumsal bir formasyonun nasıl çürüdüğünü ve çöktüğünü, dolayısıyla nasıl akıl dışı olduğunu incelenmektedir.

¹⁰ Marx, K., *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.3, Marx-Engels-Werke, c. 25 içinde, Dietz Verlag, Berlin, 1988, s. 33 (Türkçe için bkz.: Marx, K., *Kapital*, c. 3, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 2011, s.31.

Fakat bu “abartmanın”, diğere bir deyişle yöntemsel yaklaşımın gerçek epistemolojik bir nedeni de vardır. *Das Kapital*'i devamı olarak kaleme aldığı *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*'ya yazmış olduğu önsözde insanların yaşamlarını üretim ve yeniden üretim sürecinde girmiş oldukları toplumsal ilişkilerin “iradelerinden bağımsız” ilişkiler olduğundan hareket ediyor. Marx bu ilişkileri “üretim ilişkileri” olarak tanımlıyor. Üretim ilişkileri toplumun “maddi yaşamını” yeniden üretebilmesi için “zorunlu” (*notwendige*) olarak girdiği ilişkilerdir. Maddi yaşam kavramı ile kastedilen, toplumun entelektüel ve sanatsal besin kaynaklarından farklı olarak maddi besin kaynak ve nesnelere oluşan maddi ürünler dünyasıdır. Örneğin maddi bir ürün olarak ekmek (ve bugün artık su da üretilmektedir) maddi yaşamın bir parçasıdır. Marx'a göre, zorunlu olarak girilen üretim ilişkileri hep tarihseldir ve üretimin gerçekleşmesi için gerekli olan tüm nesnelere, yetileri, yetenekleri ve becerileri kapsayan “üretim güçlerinin” belli bir gelişmişlik düzeyine göre şekillenirler.¹¹ Örneğin bugün modern kalifiye bir işçinin bilgisayar takviyeli makineyi kullanması zorunluysen, Çin, Hint, Yunan veya Roma antik çağının her hangi bir insanından (filozoflardan bile) böyle bir şey beklemek gülünç olacaktır.

Fakat, diyor Marx, üretim süreci sermayenin “yaşam öyküsünü” tam olarak kapsamamaktadır. Zira “gerçek dünyada” sermayenin yaşam öyküsü “dolaşım süreci” ile tamamlanır. Dolaşım süreci *Das Kapital*'in ikinci cildinde incelenmek üzere planlanmıştır. Burada Marx eserinin özellikle üçüncü kesimine işaret eder. Üçüncü kesimde “dolaşım sürecini toplumsal yeniden üretim sürecinin dolayımlanması olarak inceleyince, kapitalist üretim süreci kendisini, bir bütün olarak alınca, üretim ve dolaşım sürecinin birliği olarak göstermektedir.”¹² Sermayenin dolaşım süreci, modern toplumun ontolojisinin üretim sürecinden sonra gelen ikinci katmandır. Sermayenin dolaşım sürecini Marx “toplumsal yeniden üretim sürecinin dolayımlanması olarak” inceler, çünkü üretim sürecinde üretilen metaller ancak sermayenin dolaşım süreci olarak tanımlanan piyasalarda satıldığı zaman üretim süreci yeni baştan başlayabilmektedir. Aksi durum söz konusu olduğunda, yani teknik terimle belirtecek olursak “piyasalar doyduğunda” piyasalar tıkanır ve üretim süreci yeni baştan başlayamaz. Fakat Marx'a göre modern toplumlar bir hafta bile üretmeden yaşayamazlar. Bu nedenle politik alanın müdahalesi (üstyapının altyapıya etkisi) ile piyasaların hareketlenmesi için sayısız suni canlandırma yöntemlerine başvurulur.

Diğere bir açıdan ikinci cildin amacı modern toplumda ilk büyük paylaşımın üretim alanında kapitalist tarafından işçinin ürettiği artı-değere el konmasıyla gerçekleştiğini göstermektir. Öyleyse Marx ikinci ciltte sermayenin dolaşım sürecini aynı zamanda bir paylaşım süreçleri olarak incelemektedir ve üretim alanı ve piyasalar olarak tanımlayabileceğimiz bu iki düzlem arasında dolayımı sağlamaktadır. Toplumda gerçekleşen diğere paylaşımların hepsi artı-değere el konması üzerinden gerçekleşen türetilmiş paylaşım türleridir. Örneğin maddi-üretken olmayan emeğin ücretlendirilmesi de, bankaların borçlandırma, kredi ve faiz sistemi üzerinden elde ettiği rant da, piyasalarda diğere nedenlerle değer ile fiyat arasında gözlenen farklılaşmadan kaynaklanan mülkiyetin gizli el değiştirmesi de, öğrencilere verilen burslar da, ev sahiplerinin evlerinin kullanım hakkını geçici olarak devretmesi karşılığında aldıkları kiralar da, hepsi doğrudan maddi üretim alanında gerçekleşen artı-ürünün paylaşımından başka bir şey değildir. Hepimizin varlık ve zenginlik kaynağı söz konusu olan bu maddi üretimdir.

¹¹ Marx, K., *Zur Kritik der politischen Ökonomie, Marx-Engels-Werke*, c. 13 içinde, Dietz Verlag, Berlin, 1985, s. 8.

¹² Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.3, s. 33 (Türkçe için bkz.: Marx, K., *Kapital*, c. 3, s.31.

Burada birinci cilt ile ikinci cilt arasındaki ilişkide epistemolojik olarak çok daha önemli bir mesele yatmaktadır ve bunun açıklanması, Marx'a yapılan bir başka eleştirinin yersiz olduğunu gösterecektir. Marx'ın altyapı-üstyapı şeması ve bu bağlamda başvurmuş olduğu yöntem mekanik bulunduğu için, kanımca nedensiz olarak ve daha çok ideolojik kaygılarla çok eleştirildi. Marx, üretim sürecini, yani ontolojik en temel katmanını, sermayenin dolaşım sürecini, eş deyişle ontolojik ikinci katmanı belirleyen olarak ele alıyor –ki dolaşım süreci üretim süreciyle kıyaslandığında aynı zamanda formel bir süreç veya formel bir ilişkiler bütünü olarak da tanımlanabilir. Fakat Marx üretim sürecini belirleyen olarak tanımlasa da, dolaşım sürecini, yeniden üretim sürecinin başlayıp devam etmesinin önkoşulu olarak ele almaktadır. Eş deyişle sermayenin dolaşım süreci olan piyasaların üretim süreci üzerinde pekâlâ can alıcı etkisi olabilir ve belirlenen belirleyeni belirleyebilir. Sonuç itibarıyla belirlenenin kendisini belirleyene karşı ama aynı zamanda belirleyen dolayısıyla yeniden kurması gerekmektedir. Marx'ın bu yaklaşımı, bir diyalektikçinin nasıl çalıştığına dair örnek olarak alınabilir ve elbette altyapı-üstyapı ilişkisine de uyarlanabilir.

Eserin üçüncü cildinde toplumsal varlığın yüzeyde görünüş tarzı fenomenolojik düzlemde yanıltıcı görünüşüyle ve gerçeğe, derin ontolojik düzleme de gönderen gerçeği yansıtan görünümüyle ele alınır. Sermayenin dolaşım süreci aynı zamanda yeniden üretim sürecinin, yani üretim süreci ile dolaşım sürecinin birliğinin de incelenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Marx'a göre, üretim ve dolaşım (paylaşım) süreci incelendikten sonra üçüncü ciltte asıl incelenmesi gereken, “*bir bütün olarak incelendiğinde, sermayenin hareket sürecinin ürünü olan somut biçimleri (tekel olanı –DG) keşfetmek ve ortaya koymak*”¹³ olabilir. “Sermayeler kendi gerçek hareketlerinde bu tür somut biçimlerde karşı karşıya gelmektedirler; onlara dolaysız üretim ve dolaşım sürecinde sermayenin şekli yalnızca tikel uğraklar olarak görünür.”¹⁴ Bu nedenle üçüncü ciltte süreç olarak ortaya konan farklı sermaye şekilleri “toplumun yüzeyinde”¹⁵, yani fenomenolojik açıdan nasıl görünüyorsa o şekilde, diğer bir deyişle “farklı sermayeler birbirlerine karşı eylem (rekabet) halinde ve bizzat üretim aktörlerinin sıradan bilincinde nasıl ortaya çıkıyorlarsa o şekilde ortaya konmaktadır.”¹⁶ Öyleyse üçüncü ciltte teker teker sermaye şekillenişlerinin birbirlerine karşı rekabetleri ve bu rekabetin nedeni, mümkün sonuçları ve niteliği üzerine bir inceleme yapılmak istenmektedir.

Dördüncü cilt modern toplumda artı-değer üretimini açıklayan teorilerin bir tarihidir ki, Marx eserinin bu cildinde kendi teorisinin önceki teorilerle olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Marx'ın doğrudan kapitalist toplum formasyonunu bir bütün olarak incelediği ve eleştirdiği *Das Kapital*'i üç cilt olarak tasarlamış olması, aynı zamanda bilimin varlık nedenini de açıklamaktadır. Marx'ın kapitalist toplum formasyonunun ortaya konuşunu bu şekilde üç boyutlu veya daha doğrusu üst üste binmiş, birbirinden farklı, birbirini yansıtan ve birbirine (geri) yansıyan ve birbiriyle çelişen üç katmandan oluşan olarak kurgulamış olması, onun bilim kuramıyla da doğrudan ilişkilidir. Marx, *Das Kapital*'in 3. cildinde “kaba iktisat”ın eleştirisini de yaptığı bir yerde bilimin varlığını “şeylerin görünüm biçimi ile özü” arasında doğrudan bir örtüşme olmaması ile açıklar: “eğer şeylerin görünüm biçimi ile özü doğrudan örtüşseydi tüm bilim gereksiz olurdu”.

¹³ Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.3, s. 33 (Türkçe için bkz.: Marx, K., *Kapital*, c. 3, s.31.

¹⁴ Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.3, s. 33 (Türkçe için bkz.: Marx, K., *Kapital*, c. 3, s.31.

¹⁵ Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.3, s. 33 (Türkçe için bkz.: Marx, K., *Kapital*, c. 3, s.31.

¹⁶ Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.3, s. 33 (Türkçe için bkz.: Marx, K., *Kapital*, c. 3, s.31.

Kaba iktisat kendisini tam da burada evinde hisseder ve “bu ilişkiler ona, onlardaki içsel bağıntı ne kadar saklı olursa o kadar doğal görünür”¹⁷.

Sonuç olarak; art-değer teorileri üzerine olan 4. cildi bir tarafa bırakırsak, *Das Kapital*’in üç cildini birden kendilerine özgü içerikleriyle ve birbirleriyle ilişkileri içinde hep beraber göz önüne alınca eşyanın kendi doğasından kazanılmış diyalektik bir kurgunun işlediğini görmek zor değildir.

***Das Kapital* ve Bilimsellik Talebi**

Karl Marx, *Das Kapital*’in Mart 1872 tarihli Fransızca baskısına yazdığı önsözde “başvurmuş olduğum inceleme yöntemi ve onun ekonomik problemlere henüz uygulanmamış olması, birinci bölümün okunmasını oldukça zorlaştırıyor”¹⁸ diyor. Denemiş olanlar bizzat yaşayarak görmüştür. Yalnızca ilk bölüm değildir zor olan. Aslında eserin devasa kurgulanışı kendi başına bir sanat eseridir ve bu *Das Kapital*’in okunmasını zorlaştırmaktadır. Fakat Marx okuru sabırlı olmaya çağırıyor. Özellikle insanların günlük hayatlarında kendilerini uğraştıran ve hareket ettiren sorulara eserde doğrudan yanıt bulamamaları, eserde geliştirilen “genel ilkeler” ile insanları günlük hayatlarında hareket ettiren sorunlar arasındaki doğrudan bağıntı kuramayacaklarından çekinmektedir. Fakat buna karşı kendisinin yapabileceği bir şey olmadığını belirtiyor ve okuru kendisini sabırla, inatla, ama aynı zamanda yöntem ile, kısacası her bakımdan yetiştirmeye çağırıyor:

“Gerçeğin peşinden koşan okurları önceden uyararak ve hazırlıklı olmalarına dikkat çekmek dışında, bu güçlüğü yenilmesi konusunda elimden bir şey gelmez. Bilime giden düz yol yoktur ve ancak onun dik patikalarına yorucu tırmanmaları göze alanlar aydınlık doruklarına ulaşabilirler.”¹⁹

Marx bu pasajda ifadesini bulan yöntem anlayışını doğrudan Hegelci felsefenin, fakat genel olarak bilimlerin ve felsefenin ilkesel bir eleştirisi üzerinden geliştirmiştir. Fakat Marx’ın Hegel ve onun üzerinden bütün bir felsefe tarihiyle kurduğu ilişki bir mirasa sahip çıkma, yani Hegelci anlamda kapsayıp aşma ilişkisidir. Marx’a anti-felsefeci olarak örnek sunan John Stuart Mill’dir. Marx açısından bilimsel anlamda felsefe yapmanın göstergesi, filozofun çelişki kavramına nasıl yaklaştığıdır. Bir filozof olarak Hegel çelişkileri tanımlamak ve çözmek istemektedir. Buna karşın Mill çelişkilerin üzerin örtmek istemektedir. Bu nedenle Hegel sisteme dair kurgusunda sergilediği tüm mistisizme karşın bir bilimcidir, büyük bir ustadır. Fakat Mill için tek bir övücü söz bulamaz Marx. *Das Kapital*’in ikinci baskısına yazdığı “Sönsöz”de Mill hakkında bulunduğu ağır “sığlık” eleştirisi bilinmektedir.²⁰

Kaba iktisatçı yaklaşımı aynı zamanda bir bilim anlayışı ve felsefi yaklaşım olarak almak gerekir. Bu anlayışa göre bilim görünenle yetinmektedir ve ilişkilere içkin olan içsel bağıntılar ne kadar görünmez olursa betimleyici bilim işinde o kadar iyidir, çünkü açıklamasını gerektiren bir şey kalmaz. Herşeyi görüldüğü gibi tasvir etmek yeterlidir. Bu tür bilimsel bir anlayışı bugün Heidegger felsefesinde görüyoruz. Heidegger ikinci dönem yazılarında mantığı ve bilimi tamamıyla ret eder. Buna karşın ilk döneminin ürünü olan *Varlık ve Zaman*’da *nelig* değil de *nasıllığı*, yani Marx’ın kaba bilim anlayışı olarak gördüğü betimleyici, dolayısıyla yüzeyde kalan

¹⁷ Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.3, s. 825 (Türkçe için bkz.: Marx, K., *Kapital*, c. 3, s. 718).

¹⁸ Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.1, s. 31 (Türkçe için bkz.: Marx, *Kapital*, c. 1, s. 29-30).

¹⁹ Marx, *Kapital*, c. 1, s. 29-30.

²⁰ Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.1, s. 21 (Türkçe için bkz.: Marx, *Kapital*, c. 1, s. 22).

bilim anlayışını temel edinir. Heidegger'e göre bu eserinde başvurmuş olduğu yöntem fenomenolojiktir ve fenomenoloji

“ifadesi, öncelikle bir *yöntemsel kavram* anlamına gelmektedir. Bu ifade, felsefi araştırmaya konu olan nesnelerin içeriksel neliğini değil, araştırmanın *nasılım* ifade etmektedir. Bir yöntemsel kavram, alana ne kadar hakiki biçimde nüfuz edebiliyor ve bir bilim alanının ilkesel icra tarzını ne kadar kapsayıcı biçimde belirleyebiliyorsa, eşyanın kendisiyle olan hesaplaşmasının kökleri de o kadar asli olmaktadır...”²¹

Heidegger'in burada söz konusu olan fenomenolojik, yani betimleyici, bu nedenle yüzeysel yaklaşımına karşın, Marx'ın temel edindiği bilim anlayışı, neden ve sonuçları, oluşumu, var oluşu ve yok oluşu iç içe geçmiş, etkide bulunan, ama aynı zamanda hep geri etkide de bulunan karmaşık ve çelişki dolu bir süreç olarak açıklamak istemektedir. Marx'a göre, bilimi bilim yapan, ilk bakışta görünmeyen bağıntıları tüm karmaşıklığıyla, oluşum, var oluş ve yok oluş süreçleriyle bir bütün ve tutarlı olarak ortaya koyabilmesidir.

Marx yukarıda üçüncü ciltten aktarmış olduğum pasajda bilimin varlık nedenini görünüm biçimi ile özün birbiriyle olan çelişkili yapısıyla açıklamaktadır. Görünüşte olan, ilkesel olarak yanıtlan, göz kamaştırıcı olandır, böylece özü görünmez kılandır. Öz, görünüm ve görünüş arasındaki bu çelişkili ilişkiler bütünü, Kant'ın bir tabiriyle belirtecek olursak bir “Blendwerk” (*kör edici makine*) gibi çalışır. Bu, yanılısamanın, bir şeyin özü yerine konmasına neden olur. Kapitalist üretim biçiminde tekil veya yanılısama anlamında görünüş kavramına örneğin fiyatlar, spekülasyonlar ve borsalarda gözlenenler denk gelmektedir. Bilimin bir nevi bir sis perdesini andıran bu göz kamaştırıcı tabakayı aralayıp görünüm ve öz katmanlarına doğru ilerlemesi, öz ile görünüm arasındaki asıl ilişkiyi ve yanılısamanın oluşmasının nedenini, görünümün yanıltıcı görünüşe dönüşüp özü görünmez kılmasının nedenini açıklamayı gerektirmektedir. Kendisini betimlemeyle sınırlayan bir bilim anlayışı borsalarda süren kumar oyunlarını gerçek zenginliğin kaynağı olarak sunar ki, Chicago Okulu olarak da anılan Monetaristler bunu yapmıştır. Değerin üretim alanında değil de paranın el değiştirmekle çoğaldığını ileri sürdükleri piyasalarda gerçekleştiğini ileri sürmüşlerdir. Zenginliğin değerli metallerde ve parada olduğunu ileri süren Merkantilistlere, Adam Smith para olmazsa insanlar değiş-tokuş aracı olarak başka şeyler bulabilirler, ama üretim olmazsa yaşam kaynaklarından yoksun kalırlar diye yanıt vermiştir. Kısacası para yenmez. Üretim olmazsa parayla alıp satacak bir şeyin olmayacağı gerçeği bir tarafa, üretim olmazsa insanlar ya açlıktan ölür ya da en barbar koşullarda yaşamlarını idame etmek zorunda kalırlar. Buna karşın Marx'ın temel aldığı bilim anlayışı, Hegel'in bir kavramıyla belirtecek olursak “kavrayan düşünce” ilkesine dayanan bir bilim anlayışıdır ve görünüm biçimi ile öz arasındaki ilişkiyi, görünüm biçiminin özden nasıl oluştuğunu ve ondan nasıl ve neden farklılaştığını açıklayıp kavratması gerektirmektedir. Kapitalist toplum formasyonunda genel veya öz kavramına yapısal ilişkilerin hâkim olduğu üretim alanı ve üretim ilişkileri tekabül eder; tikel veya görünüm biçimine ise paylaşımın metaların alım ve satım üzerinden gerçekleştiği piyasalar denk gelmektedir. Fakat asıl temel paylaşım, ücretlendirme sistemi ve artı-değere el koyma yöntemi ile üretim alanında önceden belirlenmiştir. Üretim alanında yapısal ilişkiler söz konusu iken piyasalarda özgür ve eşit kabul edilen bireyler arası ilişkiler söz konusudur. Görünüm biçimi ile öz arasındaki örtüşmemeye iyi bir örnektir bu. Bu, üretim alanında olan çelişkili hiyerarşik ilişkilerden kaynaklanmaktadır ve

²¹ Bkz. Heidegger, M., *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 28 (Almanca için bkz. Heidegger, M., *Sein und Zeit*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2001, s. 27). Yukarıdaki çeviride Almanca orijinal metinden hareketle bazı küçük değişiklikler yapılmıştır.

bu çelişkili ilişkiler görünümün görünüşte öze dönüşmesine neden olur. Bu aynı zamanda üretim alanındaki hiyerarşik çelişkili ilişkilerin görülmesini de engeller. İşte, bilimin öz, görünüm ve görünüş arasındaki bu çelişkili ilişkiyi ve katmanların kendilerine temel oluşturan katman veya katmanların birbirini neden çarpık ve yanıltıcı bir şekilde yansıttığını üretim alanını temel alarak, yani öz olarak belirlenen katmana inerek, oradan hareketle açıklaması gerekmektedir.

Das Kapital'de Uygulanan Yöntem Üzerine

Marx'ın burada bilimsel olarak hedeflediğini gerçekleştirebilmesi için her şeyden önce bir yönetime sahip olması gerekmektedir. Yukarıda gösterdiğim gibi Marx *Das Kapital*'de ekonomik sorunlara uygulamış olduğu yönteminin ilk defa kendisi tarafından uygulandığını ileri sürüyor. Bu yöntem bilim ve mantık tarihinde ilk defa Marx tarafından geliştirmiş olan bir yöntemdir. Marx, geliştirmiş olduğu yöntemin ilk defa kendisi tarafından uygulandığını ileri sürse de; bunu yaparken elbette her zamanki alçak gönüllülüğüyle hiçbir orijinallik talep etmemektedir. Zira tüm düşünsel, tarihsel ve empirik malzeme zaten vardır. Sadece yeniden derlenip toplanması ve karılması gerekmektedir. Fakat harmanlanan malzemenin uygun bir şekilde örgütlenebilmesi için yeni bir bakış açısı gerekmektedir. İşte, oluşmuş ve yeniden karılmış olan malzemeye getirilen yeni bakış açısı Marx'ın bilim ve felsefe tarihine yaptığı en özgün katkısıdır. Bu nasıl bir bakış açısıdır?

Marx'ın sayısız planlarından sonra *Das Kapital*'i üç cilt olarak tasarlamış olması ve incelemesini soyut-somut olan meta analizi ve eleştirisi ile başlatıp giderek sistematik olarak incelemesinin kapsamını genişleterek somut-soyut veya daha genel olana doğru sürekli yeni üst aşamalara sıçrayarak ilerlemesi, Marx'ın son derece sıkı bir yöntemsel ilkeyle çalıştığını gösteriyor. Marx'ın burada tek bir yöntemsel araç ile çalışması mümkün değil; çünkü burada inceleme konusu olan kapitalist toplumdur ve kapitalist toplum sürekli gelişmektedir, yani sürekli dönüşmektedir ve değişmektedir. Öyleyse inceleme konusu yapılan tarihsel bir oluşumdur ve burada amaçlanan yalnızca ve asıl amaçlanan bu tarihsel toplumun oluşumunu ortaya koymak değildir. Amaçlanan, bu toplumun kendisini mantıksal olarak ortaya koymaktır. Söz konusu toplumsal formasyonu kendi en basit kategorisinden hareketle en üst ve en karmaşık kategorilerine kadar bütünlüklü bir şekilde bir teoride ortaya koymak. Amaçlanan budur. Burada amaçlanan tarihsel olarak mevcut olan bir toplum biçiminin bütünlüklü mantıksal ortaya konuşu elbette onun tarihsel oluşumunu da içermek zorundadır. Marx'ın *Das Kapital*'ini mantıksal kuramı bakımından inceleyen Jindřich Zelený, onun yöntemini “tarihsel ve mantıksal”²² olarak tanımlıyor.

Bu yöntem Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nde uyguladığı yöntemdir. Hegel *Hukuk Felsefesi*'nin özellikle 2. ve 31. paragraflarında konuya dair ayrıntılı açıklamalarda bulunur. Yönteminin adını “diyalektik” olarak 31. paragrafta belirler. Buna karşın 2. paragrafta yöntemi daha çok betimlemektedir. Bu paragraflara yakından bakmak Marx'ın *Das Kapital*'de uyguladığı yöntemin de açıklamasına yardımcı olabilir.

Hegel 2. paragrafta felsefenin bir parçası olarak hukuk biliminin başvurduğu yöntemini açıklarken onun *ideyi* (özü veya gerçeği), yani “bir nesnenin aklını” (*logos*) “kavramdan” (*aus dem Begriffe*) geliştirip kazanmalıdır diyor. Peki, kavramdan geliştirip kazanmak ne demektir? Kavramdan geliştirip kazanmayı Hegel “eşyanın kendi içkin gelişiminin kendisini gözlemektir” olarak açıklıyor. Bu bağlamda Hegel bilimlerde “formel” olan yöntem ile “felsefi olan yöntem” arasında ayrım

²² Zelený, J, *Die Wissenschaftslogik bei Marx und "Das Kapital"*, Akademie-Verlag, Berlin, 1968, s. 103.

yapmaktadır. Formel yöntem başta bir tanım koyar ortaya, bu tanımdan birtakım çıkarımlarda bulunur ve sonunda bu çıkarımları kanıtlamaya yönelir. Buna karşın “felsefi bilgi ediniminde” tanım değil kavram gereklidir ve kavramın herhangi bir basit zihinsel ürün olmaktan çok zorunlu olması gerekir. Bu ne demektir? Aktardığım 2. paragrafta “...felsefi bilgi ediniminde bir kavramın zorunluluğu asıl meseledir ve oluşmuş olmak, gidiş, sonuç olarak, onun kanıtı ve çıkarımsaması(dır).”²³

Şimdi 31. paragrafa dönelim ve “eşyanın kendi içkin gelişiminin” nasıl kavrandığına ve kavramın bundan nasıl kazanıldığına bakalım. Burada Hegel başvurmuş olduğu bilimsel yöntemle göre “bilimde kavram kendisini kendinden hareket ettirir ve onun belirlenimlerinin yalnızca bir içkin ilerleyişi ve üretimi” olabilir. Hegel kavramın kendi kendisini hareket ettirmesine “kavramın hareket ettiren ilkesi” diyor. Buna göre “genel olanın tikelleşmesi yalnızca çözen değil, tersine, aynı zamanda üretendir”. Hegel burada söz konusu olan çözen, ayrıştıran ve aynı zamanda üreten, yani bütünleştirip yeni bir ürün ortaya koyan, kısacası kapsayıp aşan yöntemi “ben *diyalektik* olarak adlandırıyorum” diyor. Kendi diyalektik yöntemini Platon’un diyalektik yöntemi ile ve “eski şüpheciler”in soruna yaklaşımıyla kıyaslıyor. Öyleyse, diyor Hegel, burada kullanılan “kavramın daha üstün diyalektiği” “bir bütün olarak duyguya, dolaysız bilince verili olan nesneyi, önermeyi vs. çözümleyen, bulandıran, bir bu tarafa bir o tarafa yalpalayan ve yalnızca kendi karşıtının çıkarımı ile uğraşan - sıkça Platon’da görüldüğü gibi - negatif tarz anlamında” alınmamalıdır.²⁴ “Kavramın üstün diyalektiği” nedir öyleyse?

“Kavramın üstün diyalektiği, belirlenimi yalnızca sınır ve karşıt olan olarak değil, tersine, ondan *pozitif* içeriği ve sonucu üreten ve kavrayandır –ki diyalektik yalnızca bunun aracılığıyla *gelişim* ve içkin ilerlemedir. Nihayet bu diyalektik bir öznel düşüncenin *dışsal* edimi değildir, tersine, kendi dallarını ve meyvelerini organik olarak içinden dışarı itip çıkararak içeriğin *kendi rubudur*. İdenin kendi aklının (*Logos* -DG) kendi etkinliği olarak bu gelişimini düşünme, kendisi tarafından bir katkı eklemekten yalnızca öznel olan olarak gözler. Bir şeye akılla bakmak, nesneye dışarıdan bir aklı ona katmak ve onu bunun aracılığıyla işlemek değildir, tersine, nesnenin kendisi aslında akıldır; tin burada kendi özgürlüğündedir, kendisine hakikatlilik veren ve varolan olarak dünya yaratan özbilimliğin aklın en üst ucudur; bilimin işi, eşyanın kendi aklının emeğini bilince çıkarmaktır.”²⁵

31. paragraftan çevirmiş olduğum bu pasaja tamamlayıcı olduğu için 32. paragrafı da çevirip aktarmak istiyorum.

“Bir yandan kavramın gelişiminde olan *belirlenimlerin* kendileri kavramlardır, diğer taraftan kavram özü itibarıyla ide olduğu için, varolan (*Dasein*) biçiminde ve böylelikle kendisi ortaya çıkan kavramlar sırasının aynı zamanda bir *şekillenimler* sırasındır; bilimde böyle görülmelidirler.”²⁶

Özetleyecek olursak; diyalektik yöntem, formel mantığın tersine formel bir tanımla başlamaz ve bundan birtakım sonuçlar çıkararak iş görmez; diyalektik yöntem eşyanın kendisine aşkın bir akıl ile de yaklaşmaz; tersine, diyalektik akıl içkindir, eşyanın kendi iç mantığı (*logos*) işler, eşyanın kendi iç mantığını işletir, kavram bu işleyişin kendisidir; bu nedenle eşyanın yapısına içkin olan ve devinimin kaynağı olan çelişkinin kendisinin tüm bedende hissedilmesi ve tüm ruhta en derin bir şekilde yansılal düşünülmesi gerekmektedir. İşte, bu yöntemin somut bir inceleme nesnesine uygulanmasında ortaya çıkan, serpilip gelişen özün kendisidir. Kavram budur ve filozofun

²³ Hegel, G.W.F., *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Werke in zwanzig Bänden, c. 7 içinde, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M., 1970, s. 31-32.

²⁴ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, s. 84.

²⁵ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, s. 84-85.

²⁶ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, s. 85.

gerçekten bilgi edinmesi için bu kavrama ulaşması gerekir. Yansısallık ve yansıma bu süreçte ortaya çıkmaktadır. Hegel bütün bu süreçte kendini açığa çıkaran öze, Platoncu geleneği takiben “ide” diyor. Marx’ın onda mistik bulduğu tam da budur, onun özü “ide” olarak tanımlamasıdır. Fakat Marx’ın Hegel ile olan ilişkisi tek yanlı negatif bir ilişki değildir. Bunu görmek için tekrar 2. paragrafa dönelim. Bu paragrafa Marx’ın doktora hocası olan Eduard Gans tarafından yapılan ekte şöyle deniyor: “Felsefe bir *halka* oluşturur: O bir ilk, dolaylımsız olana sahiptir, çünkü felsefenin muhakkak başlaması gerekmektedir, o bir kanıtlanmamış olandır, sonuç değildir. Fakat felsefenin başladığı, diğer son noktada sonuç olarak görünmek zorunda olduğu için doğrudan görelidir. Felsefe havada asılı durmayan bir etkidir, dolaysız başlayan değildir, kendisini tamamlayandır.”²⁷

Şimdi tekrar Zelený’nin Marx’ın yöntemine dair betimlemesine dönebiliriz ve burada özellikle “halka” kavramına dikkat çekmek istiyorum: Zelený, David Ricardo’nun, yukarıda Hegel’den aktardığım pasajlarda işaret edilen öz-görünüm ilişkisine dair analizlerinde, yani görünüm biçimlerinin açıklanmasında sergilemiş olduğu yaklaşımında “doğru çizgisel” olarak nitelendirilebileceğini belirtmektedir. Fakat Marx’ın “bilimsel sistemi ‘görünümünden öze’ ve ‘özden görünüme’ basit ve düz çizgisel yönelim olarak nitelendirilemez.” Tersine, Marx’ın öz-görünüm ilişkisine yaklaşımında daha çok:

“görünüm ile öz arasında gidip gelen, görünümünden öze ve özden görünüme gidip gelen bitmez tükenmez bir halka söz konusudur, öyle bir hareket ki, bir genetik veya yapısal (veya genetik-yapısal) aşama üzerinden diğerine nesnenin tüm yanlı ‘kavrayan bilgi edinimi’ne kadar ilerler. Buna göre bir aşamadaki halka hareketleri (örneğin basit meta üretiminin analizinde) daha kapsamlı bütünlüklerin halka hareketlerinin bir uğrağıdır (örneğin kapitalist üretim tarzının bütün olarak analizinde).”²⁸

Zelený hemen aşağıda bitmez tükenmez ‘halka hareketi’ kavramı ile betimlenen olgunun ‘spiral hareketi’ (“halka (veya daha iyisi spiral) hareketleri”) kavramıyla betimlemenin daha iyi olacağını belirtmektedir.

Marx metaı Leibniz’in monadlarına analogik bir şekilde kapitalist toplumsal ilişkilerin canlı ve kapitalist üretim tarzı var olduğu sürece var olacak olan “ekonomik hücre formu”²⁹ olarak tanımlamaktadır. Marx metaı *Das Kapital*’in birinci cildinin ilk baskısına yazdığı “Önsöz”de “emek ürününün” veya “metanın değer formunun” “ekonomik hücre biçimi” (*ökonomische Zellenform*) olarak tanımlıyor. Birinci cildin ilk bölümünde meta yığını maddi bir zenginlik yığılması olarak tanımladığı yerde tek bir metanın söz konusu zenginliğin “temel formu” (*Elementarform*) olduğunu yazıyor.³⁰ Bilindiği üzere Leibniz monadları evreni kendilerinde canlı bir şekilde yansıtan, evrenin canlı birer aynası olarak betimliyor. Örneğin *Monadoloji*’nin 56. paragrafında bir monadı “evrenin kalıcı/sürekli canlı aynası”³¹ olarak tanımlıyor. Monad kalıcı veya sürekli ve canlı olması bakımından sürekli hareket halinde olan, yani daima devinen evrenin tüm yapısını ve özelliklerini kendisinde potansiyel olarak barındıran en temel yapı taşıdır. Her monad hakikatte vücuda geldiği oranda evrenin kendisinde vücuda getirdiği yapıyı tüm evrensel ve tikel nitelikleriyle ortaya çıkaracaktır. Buna uygun olarak bir metaı analogik olarak düşünecek olursak; Marx kapitalist

²⁷ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, s. 30-31 (*Zusatz/Ek*).

²⁸ Zelený, J, *Die Wissenschaftslogik bei Marx und “Das Kapital”*, s. 164.

²⁹ Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.1, s. 12 (Türkçe için bkz.: Marx, *Kapital*, c. 1, s. 16).

³⁰ Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c. 1, s. 49 (Türkçesi için bkz.: Marx, *Kapital*, c. 1, s. 47).

³¹ Leibniz, G.W., *Monadologie, Kleine Schriften zur Metaphysik* içinde, yay. Hans Heinz Holz, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M., 1996, s. 465.

üretim tarzının tüm tarihsel özelliklerinin, yapısal ilişkilerinin ve çelişkilerinin, üretim süreçlerinde yaşanan deformasyonların bir metada, bir vücudun temel yapı taşı olan hücrenin vücudun tüm özelliklerini kendinde barındırdığı gibi yansıttığından hareket etmektedir. Bu nedenle meta analizi bize onun en temel halkada bütünü tüm yapılarını, ilişkilerini, süreçlerini tüm çelişkileriyle yansıttığını, bu ilişkilerin ve çelişkilerin en temel insan ilişkilerinde de var olduğunu gösterecektir. Bu temel halka bütüne doğru gittikçe genişleyen ve somutlaşan ve buna paralel olarak da gittikçe karmaşıklaşan ilişkileri yansıtan halkaların hepsini kendisinde potansiyel olarak barındırır, onları kendi içinde adım adım hazırlar, kendisini yadsır ve onları aşama aşama var eder ve kendisi de onlar da yeni biçimlerde devam eder. Mantıkta süreklilik ve kopuş bu şekilde olur. Aynı ilke tarihsel toplumsal formasyonların oluşumunda ve yok oluşunda da farklı biçimlerde gözlenir.

Şimdi, bütün bu söylediklerimiz ışığında, yukarıda Hegel'den "halka" ve eşyanın kavramı olarak eşyanın kendi hareketi üzerine aktardıklarım Zelený'nin Marx'ın *Das Kapital*'de kapitalist üretim tarzının bir bütün olarak ortaya koyuşu hakkında yazdıkları ile karşılaştırılıp, beraber (Aristoteles'in potansiyellik ve değişim üzerine yapmış olduğu felsefi çözümlenmeleri de dikkate alarak) düşünülebilir.

Kaynakça

Gramsci, A. (1994). *Gefängnisbefe*, c. 6, yay. Wolfgang Fritz Haug, Berlin: Argument-Verlag.

Hegel, G.W.F. (1970). *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Werke in zwanzig Bänden, c. 7 içinde. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag.

Heidegger, M. (2006). *Varlık ve Zaman*. Kaan H. Ökten (çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Heidegger, M. (2001). *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Kant, I. (1991). *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels oder Versuch von der Verfassung und den mechanischen Ursprünge des ganzen Weltgebäudes nach Newtonischen Grundsätzen abgehandelt*. Wilhelm Weischedel (yay.). Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag.

Kant, I. (1974). *Kritik der reinen Vernunft*, c. 1, *Werkausgabe*, c. 3 içinde. Wilhelm Weischedel (yay.). Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag.

Leibniz, G.W.. (1996). *Monadologie, Kleine Schriften zur Metaphysik* içinde. Hans Heinz Holz (yay.), Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag.

Marx, K. (2011). *Kapital*, c. 1. Alaattin Bilgi (çev.). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2011). *Kapital*, c. 3. Alaattin Bilgi (çev.). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (1988). *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*. c.1, Marx-Engels-Werk, c. 23 içinde. Berlin: Dietz Verlag.

Marx, K. (1988). *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*, c.3, Marx-Engels-Werke, c. 25 içinde. Berlin: Dietz Verlag.

Marx, K. (1985). *Zur Kritik der politischen Ökonomie, Marx-Engels-Werke*, c. 13 içinde. Berlin: Dietz Verlag.

Zelený, J. (1968). *Die Wissenschaftslogik bei Marx und "Das Kapital"*. Berlin: Akademie-Verlag.